

УДК 159,95+304+39

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.2.9>**Ростислав КОСТЕНКО**доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри управління,
фінансів та адміністрування, Одеський інститут

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0002-6022-6904

Аліса ЄРМАКОВАдоктор філософії в галузі психології, доцент кафедри загальнонаукових,
соціальних та поведінкових дисциплін, Одеський інститут

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0009-0002-6934-7646

ПСИХОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ: РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСЕННОЇ ТРАДИЦІЇ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

У статті окреслено роль української пісенної традиції у формуванні духовно-ціннісної сфери особистості. Наголошується на тому, що цінності особистості формуються під впливом культури, мистецтва, оточуючого середовища та інших чинників. Приділено увагу теоретичному аналізу понять «духовна культура особистості», «музичне мислення», «психологія музичного мислення», «аксіологічна психологія особистості». Наголошено на актуальності проблеми визначення впливу чинників оточуючого середовища на формування ціннісної сфери особистості. Умови оточуючого середовища, у якому перебуває людина проявляються у традиціях, звичаях, правилах, моральних нормах та інших соціальних феноменах. У контексті дослідження проблеми формування соціальних та духовних цінностей особистості ще більшої актуальності набуває визначення ролі українських музичних традицій у формуванні ціннісної сфери особистості. У процесі дослідження зроблено висновок, що українська народна пісня відіграє значну роль у процесі формування духовно-ціннісної сфери особистості, формуючи працелюбність, національну свідомість, комунікабельність, патріотизм, моральні якості, такі як честь і гідність, мужність, передаючи через покоління культурні традиції, світогляд та історичний досвід народу. Перспективами подальших досліджень є визначення впливу музичних творів різних жанрів на емоційний стан особистості, дослідження емоції як соціальної цінності.

Ключові слова: психологія культури, українська пісенна традиція, духовно-ціннісна сфера особистості, музичне мислення, психологія музичного мислення, аксіологічна психологія особистості.

Rostyslav Kostenko, Alisa Yermakova. PSYCHOLOGY OF CULTURE: THE ROLE OF THE UKRAINIAN SONG TRADITION IN THE FORMATION OF THE SPIRITUAL AND VALUE SPHERE OF THE PERSONALITY

The article outlines the role of the Ukrainian song tradition in the formation of the spiritual and value sphere of the individual. It is emphasized that the values of the individual are formed under the influence of culture, art, the environment and other factors. Attention is paid to the theoretical analysis of the concepts of «spiritual culture of the individual», «musical thinking», «psychology of musical thinking», «axiological psychology of the individual». The relevance of the problem of determining the influence of environmental factors on the formation of the value sphere of the individual is emphasized. The conditions of the environment in which a person lives are manifested in traditions, customs, rules, moral norms and other social phenomena. In the context of studying the problem of forming social and spiritual values of the individual, the definition of the role of Ukrainian musical traditions in the formation of the value sphere of the individual becomes even more relevant. In the course of the study, it was concluded that Ukrainian folk song plays a significant role in the process of forming the spiritual and value sphere of the individual, forming diligence, national consciousness, sociability, patriotism, moral qualities such as honor and dignity, courage, passing on cultural traditions, worldview and historical experience of the people through generations. Prospects for further research include determining the influence of musical works of various genres on the emotional state of a person, and studying emotions as a social value.

Key words: psychology of culture, Ukrainian song tradition, spiritual and value sphere of the individual, musical thinking, psychology of musical thinking, axiological psychology of the individual.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Цінності особистості формуються під впливом культури, мистецтва, оточуючого середовища та інших чинників. Сьогодні особливої актуальності набуває проблема визначення впливу чинників оточуючого середовища на формування ціннісної сфери особистості. Умови оточую-

чого середовища, у якому перебуває людина проявляються у традиціях, звичаях, правилах, моральних нормах та інших соціальних феноменах. У контексті дослідження проблеми формування соціальних та духовних цінностей особистості ще більшої актуальності набуває визначення ролі українських музичних традицій у формуванні духовно-ціннісної сфери особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вченими ґрунтовно досліджено проблему формування духовно-ціннісної сфери особистості з позиції психології, педагогіки, філософії та інших наук.

Проблеми розвитку самосвідомості особистості в контексті розвитку її духовності та психологічні особливості розвитку самосвідомості як складової духовної культури особистості досліджували М. Бастун [1], С. Ставицька [13] та ін.

М. Бастун розглядає духовну культуру як якість особистості, що визначає переважання у її житті духовних цінностей і її включеність у процеси духовного життя спільноти (народу, людства), позицію відповідального суб'єкта культури, та зазначає, що існує багато визначень поняття «духовна культура», а відповідно й розуміння цього поняття різними авторами також відрізняються, причому кожен дослідник робить акцент на певному аспекті цього явища [1, с. 48].

С. Ставицька вважає, що духовний розвиток людини, а відповідно і розвиток її духовної самосвідомості відбувається поетапно і включає в себе ієрархічно вибудовані структурні компоненти, зокрема, емоційний, пізнавальний, моральний, поведінковий, що визначає загальну та індивідуальну динаміку розвитку свідомості та самосвідомості особистості, включеної у певний життєвий контекст духовного розвитку людства» [13, с. 305–306].

О. Шкіренко досліджуючи феномен «духовна культура особистості», розуміє її як систему світоглядних уявлень і переконань, що реалізуються у ставленні до себе, інших людей, навколишнього світу і вважає її основою розвитку майбутнього професіонала [15, с. 56].

Особливості психологічної діагностики та розвитку духовного потенціалу особистості досліджували Е. Помиткін [9], І. Мельничук [8] та ін.

На думку Е. Помиткіна, розвиток свідомості та самосвідомості зумовлює самостійне формування власної системи цінностей, яка може співпадати із засвоєною в дитинстві, а може вступати з нею у протиріччя. Вчений вважає, що актуалізація духовного потенціалу спрямовує особистісні цінності до певної вищої межі, яку людина може досягнути та зрозуміти на даний період життя. Таким чином вивчення духовної ціннісної спрямованості дозволяє опосередковано визначати духовний потенціал особистості [9, с. 103].

І. Мельничук, досліджуючи проблему розвитку духовного потенціалу особистості засобами позитивної психотерапії, доходить

висновку, що духовний потенціал є внутрішнім ресурсом людини, який визначає її здатність до самопізнання, розвитку, самовдосконалення та взаємодії з вищими цінностями й сенсами. Він включає емоційний, інтелектуальний, духовний, моральний, культурний та етичний аспекти, які сприяють усвідомленню себе та свого місця у світі [8, с. 83]. Згідно з основними принципами позитивної психотерапії, кожна людина від народження володіє двома базовими здібностями: пізнавати й любити, які можуть бути як вродженими, так і набутими [16]. Їхній розвиток і диференціація залежать від природних фізичних даних, зовнішнього середовища (сімейного та культурного), а також особливостей епохи, у якій живе людина. У результаті цього утворюються унікальні поєднання основних рис особистості [8, с. 81].

З. Карпенко [5] дослідила аксіологічну психологію особистості, психологічні засади формування ціннісної сфери особистості та побудувала системологічну модель аксіогенезу особистості. З позиції психології вчена подає таке визначення: «цінність є неодмінним корелятом психічного, який дозволяє вести мову про аксіопсихіку – ціннісно-смыслову сферу особистості, що репрезентує цілісний зовнішньо-внутрішній, суб'єкт-об'єктний доцільний зв'язок явищ (принцип телеологізму)» [5, с. 24].

А. Фурман провів метатеоретичний аналіз концептуальної план-карти особистості, що обґрунтована в аксіологічній психології та в суміжних дисциплінарних напрямках психологічного пізнання (психології інтегральної об'єктивності, психологічній герменевтиці, психософії вчинку та ін) і дійшов висновку, що найвагомішим рушієм-чинником аксіопсихіки є діяльність як буттєва іпостась оприявлення вартісного визначення особистості у повсякденні її існування [14, с. 89]. На думку вченого, вершинним рівнем задіяння особистості у живильний вир взаємодій і відносин зі світом є вчинок, що становить сутнісне ядро людського буття, постає одиницею культурно-історичного розвитку, ознаменовуючи тим самим кульмінаційні формовияви особистісного самопізнання і самостворення [14, с. 99].

Проблему діагностики ціннісної сфери студентської молоді досліджували Р. Костенко, Н. Захарченко, І. Топалова О. Захарченко, Л. Шаталова [17]. Поряд з цим потребує подальшого дослідження проблема визначення ролі культури та мистецтва, зокрема українських музичних традицій у формуванні духовно-ціннісної сфери особистості.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є визначення ролі українських музичних традицій у формуванні духовно-ціннісної сфери особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська музична традиція являє собою значний доробок української народної та професійної музики. Вона охоплює академічну, духовну, популярну музику, народну творчість та сучасні жанри, які історично сформувалися протягом багатьох століть, починаючи з часів Київської Русі і продовжують розвиватися в умовах сьогодення. Українська музична традиція включає вокальні, інструментальні та вокально-інструментальні форми, які відображають культурний розвиток народу.

Українська музика відома у всьому світі. Вже багато століть вона викликає захоплення у багатьох людей. Українські народні пісні передаються з покоління в покоління та відомі оригінальністю мелодій та унікальністю ритмічного рисунку. Виховання молодого покоління, формування та розвиток духовності, духовно-ціннісної сфери особистості засобами національного музичного мистецтва здійснюється у закладах освіти різних рівнів з самого дитинства шляхом організації участі молоді у концертах, виставах, інших культурних заходах, присвячених історії української культури та українським традиціям.

Українська фольклорна музика має свою специфіку і відрізняється своєю гетерофонічністю: у ній мелодія змінюється додатковою частиною одночасно з оригінальною мелодією. Одна й та сама мелодія розподіляється між різними голосовими партіями, де є один провідний голос, який знаходиться переважно у середньому регістрі. У хорі провідним голосом може бути соліст (видатний вокаліст), або тенор чи сопрано, які досить часто виконують головні мелодійні лінії у хорі, що надає йому яскравого звучання. Починаючи співати, провідний співак визначає хід мелодії, а інші голоси досить часто долучаються трохи пізніше. Такий гетерофонічний хоровий спів досить часто може прикрашатися й самостійним голосом, який знаходиться у дуже високому регістрі.

Як зазначає О. Скобцова, однією з ранніх форм багатоголосся є двоголосний спів, у якому нижній голос витриманий на одному звуці (традиція бурдону), а верхній голос мелодично розвинений, як наприклад, у пісні «По морю, морю». В українському пісенно-обрядовому фольклорі зустрічаються перехідні багатоголосні форми, утворені шляхом поєднання принципів гетерофонії, октав-

ного двоголосся та підголоскової поліфонії [12, с. 136].

Гетерофонічний хоровий спів надає провідному голосу можливість імпровізувати, що може впливати на тексти пісень. Наприклад, слова та фрази можуть подовжуватися за допомогою вокалізмів. Хоровий спів такого типу досить поширений у Центральній та Східній Україні.

Вплив української музики на духовно-ціннісну сферу особистості є неоцінним. Тексти пісень розповідають історію українського народу, розкривають його цінності, етичні норми суспільного життя. Українські пісні є культурним надбанням, яке збереглося до наших часів. Вони мають унікальне історичне значення та класифікуються за різними жанрами.

Л. Горболіс зазначає, що глибоко розуміючи природу мелодійності й слова, дослухаючись до пам'яті своєї етнічної самобутності, Миколі Леонтовичу вдалося створити геніальну обробку «Щедрика» [2, с. 97].

В. Руденко наголошує: «Духовний хоровий концерт є зерном, з якого пішли витoki саме нашої української стилістики багатоголосного хорового співу. Основою музичного мислення українського народу виступає багатоголосся як культурна та історична тенденція. Для кожного народу існують передумови розвитку власної музичної культурної спадщини. З давніх часів ми спостерігаємо тенденцію до обробки одноголосної мелодії в багатоголосся з різними прийомами та техніками, такими як гетерофонія, бурдон та інші. Це відбувалося в творах як обрядового так і необрядового фольклору. Саме фольклорні традиції яскраво свідчать про закони розвитку та збагачення вокальної вертикалі. Таким чином, принципи музичного мислення українського народу існують та тісно пов'язані з багатоголоссям» [11, с. 21].

Як відомо, психологія музичного мислення досліджує процеси сприйняття, розуміння, інтерпретації та створення музики. У зазначених процесах провідну роль відіграють психофізіологічні закономірності мислення та особистісне ставлення людини до музичного мистецтва. Предметом дослідження музичної психології є вплив музики на емоційний стан особистості, її пам'ять, увагу та інші психічні процеси, що відбуваються у корі великих півкуль головного мозку. Як відомо, це головна ділянка мозку, що відповідає за складну психічну діяльність людини, таку як пізнання навколишньої дійсності, контроль над своєю поведінкою та ін. Музична психологія також досліджує про-

цес розвитку музичних здібностей, до яких належить слухова чутливість та емоційне ставлення до різних музичних інтонацій.

Найбільш емоційними серед українських пісень, на нашу думку, є ритуальні українські пісні. Ці пісні можуть впливати на емоційну сферу особистості, формуючи при цьому певні духовні цінності. Серед них досить відомими є закликання, тобто лікувальні пісні, які в народі співають, щоб одужати, вплинути на погоду та ін.; плачі, або пісні жалоби; ритуальні пісні народного календаря, які співають на Різдво (колядки), Новий рік (щедрівки), навесні (веснянки та гаївки). Веснянки та гаївки, як відомо, співаються дівчатами в круговому танку. У західних регіонах України під час весняних ігор та співу веснянок і гаївок можуть проводитися вистави та кругові танці.

Під час свята збирання врожаю на початку його збирання співають зажинки, а під час завершення збору врожаю – обжинки. Цими піснями завершується літній період. Їхніми мотивами є важка праця жнивників, стосунки з роботодавцем, вимоги до кращої зарплати, інші соціальні мотиви.

Окремим досить цікавим видом ритуальних пісень є весільні пісні, які співають під час весільної церемонії. Їхнім головним мотивом є привітання, святкування, радісні емоції під час весільного обряду.

Як зазначає Н. Згурська, кардинальним напрямом сучасної музичної освіти виступає розвиток творчих якостей, серед яких особливого значення набуває музичне мислення. Вчена наголошує, що завдяки його діяльності особистість здатна проникати у сутність мистецьких явищ, встановлювати внутрішні механізми та закономірності музики. «Мисленнєва робота полягає в оперуванні образами та поняттями, у результаті чого утворюються нові орієнтири, творче вирішення спеціальних завдань. Музичне мислення є базовою категорією педагогіки мистецтва, психології та мистецтвознавства. Слід підкреслити, що музичне мислення – особливий феномен і є різновидом синтетичного мислення, в якому представлені синтез чуттєвих та раціональних елементів. Робота музичного мислення передбачає існування твору мистецтва як джерела звукової чуттєвості й раціонального виявлення художнього задуму» [3, с. 69].

Т. Кремешна вважає, що сучасне культурологічне розуміння музичного мислення полягає у єдності в ньому відображення та творення. Відображення являє лише одну сто-

рону діяльності свідомості, де здійснюється привласнення індивідом культурних цінностей. Але мислення володіє й значним продуктивним, творчим потенціалом. При цьому, завдяки творчій діяльності мислення людини створює не лише матеріальні цінності музичної культури, але й самого себе [7, с. 144].

Як зазначає Н. Згурська, характерною рисою музичного мислення можна вважати синтез моментів натхнення, емоційного піднесення й розуміння логіки побудови [3, с. 69].

Значну роль у формуванні такої важливої соціальної цінності як працелюбність, відіграють трудові українські пісні, наприклад, толоки. Вони співаються у процесі спільної роботи або після її завершення. Ці пісні співаються також після всіх видів командної роботи. Ще одним видом українських трудових пісень є вечорниці – зимові вечірні пісні. Вони співаються лише в зимовий період, коли молодь у селі збирається після своєї роботи. На вечорницях дівчата приходять першими, співають пісні, вишивають сорочки або рушники. До них приєднуються хлопці і співають та танцюють разом з ними. Такі пісні сприяють проведенню дозвілля з гарними емоціями, розвитку комунікабельності. Все це дозволяло поєднувати роботу з розвагами та сприяло вивченню українських народних традицій, зміцнювало соціальні зв'язки між людьми та підкреслювало культурну ідентичність громади.

Н. Згурська підкреслює особливість музичного мислення в різних культурах. Так, для Європейської традиції характерне багатоголосся, поліфонія, гомофонно-гармонічна фактура; у Східній культурі переважає монодія. Однак, оригінальність музичного мислення його творчий характер, на думку вченої, залежить від міри розвитку здібностей, певних знань, мотиваційних, ціннісних структур [3, с. 69–70].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Українська народна пісня відіграє значну роль у процесі формування духовно-ціннісної сфери особистості, формуючи працелюбність, національну свідомість, комунікабельність, патріотизм, моральні якості, такі як честь і гідність, мужність, передаючи через покоління культурні традиції, світогляд та історичний досвід народу. Перспективами подальших досліджень є визначення впливу музичних творів різних жанрів на емоційний стан особистості, дослідження емоції як соціальної цінності.

Література:

1. Бастун М. В. Розвиток самосвідомості як складової духовної культури педагогічного персоналу: психологічні особливості. *Психологічні засади розвитку духовної культури педагогічного персоналу* : посібник / за ред. Е.О. Помиткіна, З.Л. Становських. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. С. 47–53.
2. Горболіс Л. «Щедрик» як смисловий конструкт роману Ірен Роздобудько «Прилетіла ластівочка». *Ювілейна палітра 2023. Пам'ятні дати української музичної культури: до 45-річчя ННІ культури і мистецтв Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*: збірник статей за матеріалами VII всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 листопада 2023 року). Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. С. 95–99.
3. Згурська Н. М. Особливості формування музичного мислення майбутніх учителів у класі фортепіано. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*. 2019. Вип. 26. С. 69–74.
4. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості. Івано-Франківськ.: Лілея – НВ, 2009. 512 с.
5. Карпенко З. С. Психологічні основи аксіогенезу особистості: автореф. дис. ... д-ра. психол. наук: 19.00.07. К., 1999. 37 с.
6. Квітка К. В. Порфирій Демущий / упор. та комент. А.І.Іваницького. К.: Муз. Україна, 1986. Ч. 2. С. 78–129.
7. Крешна Т. Музичне мислення як фактор професійного становлення майбутніх учителів музики. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 6 (Ч. 2), 2012. С. 140–144.
8. Мельничук І. Я. Розвиток духовного потенціалу особистості засобами позитивної психотерапії. *Наукові записки. Серія: Психологія*. Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Випуск 4(6). С. 78–83.
9. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник / Е.О. Помиткін. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
10. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. К: Либідь, 2012. 296 с.
11. Руденко В. Жанрово-стильові тенденції творчості видатного українського композитора Дмитра Бортнянського. *Ювілейна палітра 2023. Пам'ятні дати української музичної культури: до 45-річчя ННІ культури і мистецтв Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*: збірник статей за матеріалами VII всеукраїнської науково-практичної конференції (22–23 листопада 2023 року). Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. С. 19–22.
12. Скобцова О. М. Багатоголосне виконання як образ народного музичного мислення. *Філософські обрії*. 2016. № 36. С. 132–141.
13. Ставицька С. О. Теоретичний аналіз проблеми розвитку самосвідомості особистості в контексті розвитку її духовності. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Психологія*. 2014. Т.19. Вип. 1(31). С. 303–313.
14. Фурман А. А. Концепція особистості в аксіологічній психології: Контури сутнісної евристики. *Психологія особистості*. 2016. №4(66). С. 89–103.
15. Шкіренко О. В. Розвиток духовної культури та цінностей педагога в системі неперервної самоосвіти. *Освітня аналітика України*. 2021. № 1(12). С. 55–64.
16. Peseschkian, Nossrat. Positive Psychosomatics: Clinical Manual of Positive Psychotherapy. Bloomington, USA : AuthorHouse, 2016.
17. Rostyslav V. Kostenko, Natalia V. Zakharchenko, Iryna A. Topalova, Oleg V. Zakharchenko, Liudmyla S. Shatalova. Diagnostics of Formedness of System of Values of Future Economists in Professional Preparation Process. *European Research Studies Journal*. Volume XX, Issue 4A, 2017. pp. 675–683.

Дата надходження статті: 26.06.2025

Дата прийняття статті: 15.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025